

Kakoroa bukin am iango n roko i Nutiran

***Kairan te iango ma
Kamatata***

*– Kairan iango ma kamatata
inanon te boki aei a
kanikinaeaki n taiani
kainikinaa aika oti inano.*

KAIRAN TE IANGO

**Ibukin rongoron-
gona ae e bwanin**

ISBN 978-0-947497-26-2 (print)
ISBN 978-0-947497-25-5 (online)

Kanoana

Kona mauri n rokom i Nutiran	1
E bebete te tiku n maeka n te aba aei?	3
E na reke mai ia te ibuobuoki nakoia ma au utu ibukin te tiku ni maeka iaon Nutiran?	5
Rongorongo tabeua ni buoka nakoraoin mwaingim/tikum ikai	6
Katean waem ni maeka iaon Nutiran	7
Te Mwakuri bon ngaia katean waem	8
E kaokoro aroia ni mwakuri aomata nako ma kain Nutiran	10
Teraa aron au Taetae ni Imatang?	12

Kona mauri n rokom i Nutiran

Rokom n te aba aio bon te mwaneka ae bubura. E tangiria botaki ibukini kamaeka Nutiran bwa e na tamaroa aron tikum iaon Nutiran.

A bongana rongorongon aikai ibukin karekean aron te maeka ao te mwakuri iaon Nutiran.

Ma, *imwain ae ko kitana abam*, ao uringnga n uoti taian bebwa ni kakoaua ibukim ma am utu nako Nutiran.

✓ BWAAI AIKAI

- Am bwatiboti ma am bebwa ni kariaia tikum i Nutiran
- Am tikete n te wanikiba (ena riai ni mwakoro aram iaon te tikete n titabo ma are n te bwatiboti)
- Am bebwa ni kitana te aba (ko anganaki aio n te marae n wanikiba)
- Am mwane ibukin tikum iaon Nutiran imwain reken am moan bwakabai
- Araia am koraki ma nambwan aia tareboon i abam ao iaon Nutiran
- Kakoauan am bongi ni bung
- Kakoauan am Bebwa n Reirei
- Kakoauan am Bebwa ni Kabuti kaa (ngkana e a tia n reke)
- Kakoauan am Bebwa ni Mare ngkana ko a tia ni mareaki
- Rongorongom n te reta mai iroun am tia ka-mwakuri mai mwaina
- Te boraraoi ma Kariaiakam ni mwakuri (e riai n reke teuana iroum ibukin te mwakuri iaon Nutiran)
- Bebwan te roko i Nutiran ma Bebwan te Katitam are ko riai ni kanoai (e na tibwaaki aei nakoim n te wanikiba)

Ni kabane taian bebwa ae ko na uotia, bon taian moan bebwa ma tiaki katoto. A riai n rairaki raoi nakon te taetae n lmatang.

Uringnga, te katauraoi bon te mwakuri ae korakora riki nakon karaoan te bebwa ni mwananga nako Nutiran ngkai bon te tabo ae rangi n kaokoro.

Ni moan rokom, ao uringnga n reitaki ma am tia ka-mwakuri n te tabo are ko na mwakuri iai bwa e kan ataia ae Ko a roko.

Ko kainanoa riki te kamataa?

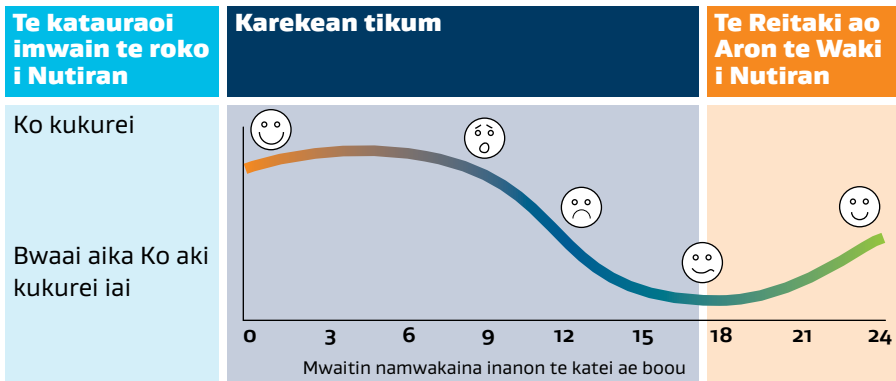
Tarebonia 0508 558 855 (titiraki ibukin te taetae ni Kiribati), ke kawara ara website ae www.newzealandnow.govt.nz, ke email nakoira n te atureti ae newmigrantinfo@mbie.govt.nz

Ibukin taian buoka aika tauraoui iaon Nutiran ma reirei ke worshop ni kamataa, kawara te website ae www.newzealandnow.govt.nz/local

E bebete te tiku ni maeka n te aba aei?

Taan roko ni maeka i Nutiran ana bon rinanon bitaki ni irekereke ma te maeu ae boou n te aba ae boou n aron Nutiran.

E kona n nakon uoua te ririki imwain ae Ko a namakinna ae akea am kanganga bwa e a nakoraoui tikum ikai.

- ☺ Te roko i Nutiran, e na anganiko te namakin ae kakukurei. A rangi n kaokoro aron bwaai nako man boou te taratara. E **KAUNGA!**
- ☹ Rimwi, ao e a reke te aki kukurei, ko **MAAKU** imwin te bwai ae buakaka ae riki nakoim. Te tiku n te aba ae kaokoro bon te bwai ae aki bebete n aron are ko kaantaningaia.
- ☹ E na konaa n reke te **RAWAWATA** (kerikaaki ungan nanom) ao man reke te uringaaba.
- ☺ Aio te tai n **AITARA** ma kangaangan aron te maeka n te aba aio. Ao karekea te ibuobuoki ma te boutoka bwa e na koro nanon am iango ibukim ma am utu.
- ☺ E na konaa ngkanne ni **BEBETE** aron tikum ni maeka ikai.

E na bebete ngkana Ko moana am KATAURAOI mai abam ibukin buokan rokom ni maeka ao ni mwakuri i Nutiran. Karoaa am kamatebwai bwa e na uana am kekeiaki ao ni koro bukin am iango.

KAIRAN TE IANGO

- › Maroro ma am utu ao taan roko i Nutiran tabeman ake ana kona n ibuobuoki iaon rongorongon ma aron te roko ni maeka i NZ n aron ane e oti n iteraniba 2.

“N tabetai ao Ko na aitara ma kangaanga n te aba aei. I uringnga are I aki ataa raoi aron te toka ao te nakonako iaon te escalator (tabo n nakonako ae buti) ngke I moan roko n te marae ni wanikiba.”

KAIRAN TE IANGO

- › Tuanga raom ni mwakuri ao tabeman riki n te bwai ae Ko raraoma iai ibukin aia ibuobuoki.

KAIRAN TE IANGO

- › Kakaiei taian botaki aika ibuobuoki n aron karekean te tiku ma te maeka iaon Nutiran.

Ko kainanoa riki te kamataa?

Tarebonia 0508 558 855 (titiraki ibukin te taetae ni Kiribati), ke kawara ara website ae www.newzealandnow.govt.nz, ke email nakoira n te atureti ae newmigrantinfo@mbie.govt.nz

Ibukin taian buoka aika tauraoui iaon Nutiran ma reirei ke worshop ni kamataa, noora te website ae www.newzealandnow.govt.nz/local

E na kanga n reke te ibuobuoki nakoIU ma au utu ibukin te tiku iaon Nutiran?

**“Iai taiani buka ibukia
taan roko i Nutiran aika
tauraoi – noora te website ae
www.newzealandnow.govt.nz –
e na reke iai te kabwarabwara iaon
aron te maeka ao te mwakuri i
Nutiran ao e na ibuobuoki naba
nakoim ni kanakoraoa mwaingim
ke tikum ikai.”**

Rongorongo tabeua ni buoka nakoraoin mwaingim /tikum ikai

Te Rabwata ibukin mwamwaewe i Nutiran e tauraoni ni buokia taan roko i Nutiran n ai arom ma taian rongorongo ni kamatata aika kakawaki ibukin kanakoraoran tikum ikai. Ko kona ni kabonganai rongorongo ma ibuobuoki aikai ibukin karekean te taokita, te reirei ibukia natim, taian kirabu n takakaro ao botaki riki tabeua ake Ko na kona ni karini iai ma am utu.

Iai aua (4) kawai ibukin reken rongorongo aikai:

- › Noora te website ae **www.newzealandnow.govt.nz**
- › Tarebonia **0508 558 855** ibukin kaekaan titiraki ni kaineti ma taekan te roko i Nutiran (Ko kona n titiraki ibukin te 'Language Line' ao bubuti ibukin te temanna ae kona n taetae ni Kiribati)
- › Email am titiraki nakon **newmigrantinfo@mbie.govt.nz**
- › Kawara te Citizens Advice Bureau (CAB) n teuana mai buakon mwangana ake 30. Ibukin te reitaki ma aobiti aikai noora te website aei: **newzealandnow.govt.nz/local**

Katean waem ni maeka iaon Nutiran

Ngkana Ko katea te auti, e kakawaki bwa e na matoa raoi bouana mai nano.

(Maneaba) Fale Pasifika, The University of Auckland

Ngkana Ko roko iaon Nutiran, e kakawaki bwa e na matoa raoi naba aron moan katean waem ni maeka.

Te kareke mwakuri bon ngaia katean waem. Te mwakuri ngaia ae karekea maium ma am utu. Kanoan te boraraoi ni kamwakuri imarenam ma am mataniwi bon ngaia te kawai ibukin tararuan maurim ao inaomatam n te mwakuri.

Am botaki ni Kiribati bon te rabwata ae kakawaki ibukin buokam n te aba aio. Ma, te Tautaeaka n Nutiran boni ngaia ae e na buokiko naba. Noora te **website ae www.newzealandnow.govt.nz** ke tarebonia **0508 558 855** ibukin am titiraki. Ko kona n kawara am CAB ibukin buokam ma kaekaan am titiraki – kakaea aia aobiti ae uakaan ma ngkoe man te website aei: **newzealandnow.govt.nz/local**.

Te Mwakuri bon ngaia katean waem

E aki bebete te mwakuri n te aba aio. Aikai tabeua aia bwaebwaeti tabeman taan maeka man aaban Tebetebeke.

**“I aki kakarongoa
n au mwakuri ma e
boutokaai au mataniwi bwa
N na taetae- ao I kakoaua
bwa e kakawaki ae e na
ataaki au iango”**

**“Angiin te tai raou ni
mwakuri a kaoai imwin te
mwakuri bwa N na mooi ke n
takakaro ni kamarurung ma ngaia.
I baireia bwa N na ira aia waki ao
e a mwaiti raoraou mai iai.
E buokai naba aei n kamwaita
riki au atatai iaon aron te
maeka i Nutiran”**

Ko kainanoa riki te kamatata?

Tarebonia 0508 558 855 (titiraki ibukin te taetae ni Kiribati), ke noora ara website ae www.newzealandnow.govt.nz, ke email nakoira n te atureti ae newmigrantinfo@mbie.govt.nz

Ibukin taian buoka aika tauraoui iaon Nutiran ma reirei ke worshop ni kamatata, noora te website ae www.newzealandnow.govt.nz/local

E kaokoro aroia ni mwakuri aomata nako ma kain Nutiran

'E kakaokoro te mwakuri n aekaia nako. Ko riai n ataa raoi aron te mwakuri n aroia kaain Nutiran. Ko na bae ni mwakuri naba ma aomata tabeman man reeti aika kaokoro. Ma te moa ni bwai, Ko riai n ataa aron te mwakuri.

I kaota au karinerine nakon te mataniwi n aki taraa matana.

Au iango e aki riai bwa Ko na titirakina te mataniwi.

I tangiria n atai raoi bwa tera ae I kaantaningaki bwa N na karaoia ao I manoraoi n te mwakuri ae reke irou. N na mwakuri korakora ao n teimatoa ma au tia kamwakuri.

I tangiria n atai bwa antai ae anganaki te mwiokoaki ao antai au mataniwi. I aki tangiria bwa Nna wetei arai aomata aika ikawai naku n aia moan ara.

I rangi n maem n aki ta-taetae n taian bowi nikarokoa ae i tuangaki bwa Nna taetae.

N angin te tai ao e kaineti au titiraki ibukin te mwakuri bwa I tangiria n karaoa raoi te mwakuri.

I tangiria ni weteia te koraki n aia moan ara. I kaantaningaia bwa N na kamataataki raoi ao a riai man eeti bwaai ni bane.

I tangiria n ataa raoi te babaire n te mwakuri ao ni karaoa nanona bwa e na tia te mwakuri. Akea te ka-kubanako.

I aki tangiria bwa N na tuangaki te bwai ae N na karaoia n taai nako.

I taekini tabeua taeka ni karariki ngkana I taetae ao n angin te tai I taekina au katamaroa n akea tuangakiau.

Te I-Nutiran e taekini rongorongo aika a kaotaki n taian kara aikai.

Teraa aron au Taetae n Imatang?

Kakauongo

Kaain Nutiran a wikoakoa n taetae n Imatang. A kabonganai taeka aika aki bati n tataekinaki n ikotaki ma taeka ni karariki n aron “bring a plate” – uota am wa-raurau, and “good as gold” – kabanea n tamaroa ni kabotauaki ma tamaroan te koorā.

Tuangia bwa ana karaurau n taetae ao ana kabwarabwarai taeka ae Ko aki atai nanoia. Ko na bae ni kunea bwa e na bebete aron te ongora n te bwai ae a taekinna.

Taetae

Tai mamaa n taetae n Imatang. E kona n reke te buoka mairouia kain te aba. N tabetai ao e na kangaanga aron otaia raom ni mwakuri ngkana Ko taetae n Imatang. Kaain Tebetebeke bon reeti n aomata aika taetae n Imatang ma te wirikiriki, ma ngkana Ko kanenea bwanaam ma te karaurau n taetae, ao e na ibuobuoki.

Rikiraken rabakaum n taetae n Imatang

“Te kataneiai e karikirakea te kabanea n tamaroa”. Ngkana Ko tuai tauraoi ao wareware, n te nutibeba, magazines, taetae nakon raom ni mwakuri ke am tia reirei n te taetae n Imatang.

Taetae nakon am tia kamwakuri ibukin buokam n te taetae n Imatang ke reitaki ma am CAB ibukin reirei ni kamatata n te tabo ane Ko uakaan ma ngaia.

English Language Partners (ELP) bon te rabwata ae waakina te reirei te taetae n Imatang nakoia koraki aika Permanent Residents (tia n reke tikua) n mwakoro aika 23 mwaitina iaon Nutiran. Tabeua reirei aikai akea booia. Aia Reirei n te Taetae n Imatang ibukia taan mwakuri e buokia ibukin te taetae n te tabo ni mwakuri. Akea boona – ma Ko riai ni mwakuri ni banin am wiiki ke n aki banin am wiiki ngkana Ko na karaoia. www.englishlanguage.org.nz

KAIRAN TE IANGO

- › Karekea am tai n ni kataneiai n te taetae n Imatang n aoan ao itinanikun te tabo ni mwakuri. Am aki tabwarabwara n taetae n Imatang, e na kabebetea aron otaia raom ni mwakuri nakoim.

“I mama n au taetae n Imatang ma I kaungaki ao I karaoa naba te course ke te reirei iaon te ESOL ao aio are e a buokai n au mwakuri ao ni maekau ikai.”

KAIRAN TE IANGO

- › E ngae ngkana Ko mama, keiaki ao tai mama n taetae ni kangai- “Excuse me – can you help me?” Angiia kain Nutiran ke taian Kiwi a rangi ni kukurei n ibuobuoki ngkana Ko titirakinia.

Ko kainanoa riki te kamataa?

Tarebonia 0508 558 855 (titiraki ibukin te taetae ni Kiribati), ke noora ara website ae www.newzealandnow.govt.nz, ke email nakoira n te atureti ae newmigrantinfo@mbie.govt.nz

Ibukin taian buoka aika tauraoi iaon Nutiran ma reirei ke worshop ni kamataa, noora te website ae www.newzealandnow.govt.nz/local

